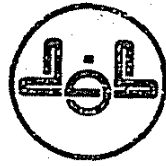

DIYANET İŐLERİ BAŐKANLIĐI
YAYINLARI

DIYANET DERGİSİ

DİNİ, İLMİ, EDEBİ ÜÇ AYLIK DERĐİ

TEMMUZ-AĞUSTOS-EYLÜL 1985

CİLT : XXI - SAYI : 3

HADİSLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

II

Dr. Abdullah AYDENLİ

Bütün bu hususlar ve ihtimaller göz önüne alınarak yapılacak bir sened incelemesi metnin sıhhati için çoğu zaman en mühim sonuçları bahşedecektir. Ancak behemehal metnin de bazı kriterler muvacehesinde tedkiki, yapılması gerekenleri tamamlayacaktır. Nitelikim en uygun yolun bu iki unsurun beraber mütalaa edilmesi olduğuna işaret edilmişti. Hadis tenkid tarihinde de, istisnalar bir tarafa, bu böyle olmuştur. Şu kadar var ki, bilhassa bazı muhitlerde yalnız senedin tenkidiyle yetinildiği, metne hiç bakılmadığı yaygın kanaati vardır.⁽³⁷⁾ Fîlhakika insan, hadis tenkidiyle ilgili eserleri (burada cerh ve ta'dil kitaplarıyla mevzûat kitaplarını zikredebiliriz.) gözden geçirdiğinde böyle bir intibaya kapılmaktan kendini alamaz. Buralarda yapılan hep sened tenkididir. Hadisin râvileri ele alınarak hadisin sıhhat ve za'fı belirtilir. Herhalde bu durum, sözkonusu yaygın kanaatin sebeplerinden biridir. Diğer taraftan, bu meselede hadis münekkitlerinin bir usûlü, yanlış anlamaya vesile olacak mahiyettedir. Şöyleki, metni münker bir hadisin büyük ekseriyetle senedinde de ya mecrûh bir râvî veya bir illet vardır. Bu durumda alimler, metindeki kusuru görünce senedine bakıp ondaki illeti söylemekte yetinmişlerdir. ⁽³⁸⁾ Alimlerin bu tenkidlerini gören de sadece sened tenkidiyle yetinildiği zehabına kapılabilmektedir.

Burada, meselenin, iyi niyetle ele alınışının yanında, bunun, bilhassa müsteşrikler ve onların dümen suyunda gidenler tarafından hadisin güvenilirliğine hâlel getirmek için istismar konusu yapıldığına işaret etmeden geçemeyeceğiz. Bu düşüncede olanlar, tahayyül ettikleri bir hadis anlayışı ve hadisin tarihi gelişiminden hareketle hadis metinlerini kendi anlayış ve akıl ölçülerine vurarak, hangi kitapta bulunursa bulunsun uyanlarını alıp yine, hangi kitapta bulunursa bulunsun, uymayanlarını reddetmekte ve buna metin tenkidi demektedirler. Calib-i dikkat bir misâl verelim: Batıdaki hadis çalışmaları sözkonusu olduğunda akla ilk gelen isimler arasında sayılabilecek olan Wensinck, içinde şehâdet kelimesinin yer aldığı; "İslâm beş şey üzerine kuruldu." hadisini uydurma saymakta ve bu sonuca metin tenkidi yaparak varmaktadır. Şöyleki; ona göre Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde, İslâm'a girenlerin söylemeleri ge-

(37) Bkz. Mevzû Hadisler, 118.

(38) el-Envârü'l-Kâşife, Abdurrahman el-Ma'lemî, s. 263'den naklen: Hadise Dâir İlimler ve Hadis Usûlü, Hayreddin Karaman, İstanbul, 1971, s. 72.

reken bir formül yoktu. Hz. Peygamber'in vefatından sonra müslümanlar Şam'da hıristiyanlarla karşılaştıklarında onlarda gördükleri, bir dine giriş formülü karşısında benzer bir cümle icâd etme ihtiyacını duymuş ve, kelime-i şehâdeti uydurmuşlardı. Binaenaleyh bu cümlenin yer aldığı hadisler sonraki dönemlerin ürünüdürler.

Görüldüğü gibi önce tutar tarafı olmayan bir varsayım hakikat kabul edilmiş, sonra da buna aykırı olanlar uydurma sayılmıştır. Halbuki kelime-i şehâdet namazda her iki rekât sonunda okunan teşehhüdün bir parçasıdır. Bu durumda da adigeçen müsteşrik bu görüşünden vazgeçeceği yerde, namazın son şeklini, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) vefatından sonra aldığı iddiasında bulunmuştur. Ne var ki iş bununla bitmiyor h. 1. veya 2. senede, namaz vakitlerini bildirmek için tesbit edilip okunmaya başlanan ezanda da kelime-i şehâdet yer almaktadır. Fakat muhtemelen "metin tenkidi"nin hatırı için böylesi bilgilerden ezanın da sonrada nicad edilmiş olduğu iddiası beklenebilir.⁽³⁹⁾

Bunlardan sarf-ı nazarla, sened tenkidi yanında metin tenkidinin de yapılmış olduğu, muhtelif hadis çeşitleri için sened ve metinle ilgili ikili terimlerin vazedilmiş olmasından da anlaşılabilir.⁽⁴⁰⁾

Bununla beraber metin tenkidi sened tenkidinden daha zor ve sorumluluk isteyen bir iştir⁽⁴¹⁾. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) vahy karşısındaki durumu, farklı zaman ve zeminlerde bunlara uygun hükümler vermiş olması vakıası, işi daha da güçleştirmektedir. Bunun için metin tenkidinde bulunmak için aşağıda zikredilecek kâideler her halde yeterli değildir. Hadis külliyyatına vakıf olma, bu işte mahâret ve özel kabiliyet kazanma da gereklidir. Âdetâ birisiyle yıllarca süren bir arkadaşlığın o kimsenin iş ve sözleri hakkında kazandırdığı âşinâlık gibi hadis külliyyâtıyla da böyle bir âşinâlık kesbi zarûrîdir. Bunun sonucu, çok eski bir arkadaştan nakledilen bir söz ve işi, yılların verdiği tecrübeyle onun yapıp yapamayacağına, büyük bir ihtimalle hükmedileceği gibi nakledilen bir hadis de tashih ve taz'if edilebilir⁽⁴²⁾. Her halde sebeplerden biri olarak bunun için sahâbenin hadis tenkidleri ekseriya metne râci olmuştur⁽⁴³⁾. Daha sonraları ise, metinde görülen bir illetin bile senedde bir kusur tesbitiyle ifade edilmesi ihtiyath yolu tercih edilmiştir.

Bu genel tesbitten sonra metnin tenkidi için uygulanan bazı kıstasları görelim :

I — MUKAYESE: Metin tenkidinde başvurulacak ilk kıstas metnin diğer bazı mu'talarla mukayesesidir:

(39) Dirâsât fi'l-Hâdisi'n-Nebevî, Dr. M. Mustafa el-A'zemi, 1400/1980, 2/460-461 (Özetle).

(40) Bkz. Ulûmu'l-Hadis ve Mustalahuh, Subhi's-Sâlih, Beyrût, 1388/1969, s. 278 vd.; Mevzû Hadisler, s. 118, 124 vd.

(41) Bkz. Lemehât min Târihi's-Sunne, Abdulfettâh Ebû Ğudde, Beyrût, 1404/1984, s. 90.

(42) Krş. el-Esrâr, s. 416-417; Hadis Edebiyatı Tarihi, M. Zübeyr Sıddîkî, ter.: Yusuf Ziya Kavakcı, İstanbul, 1966, s. 18; Mevzû Hadisler, s. 122.

(43) Metin tenkidinin sahâbeden itibaren başladığı hk. bkz.: Lemehât, s. 85 vd.

a) **Kur'ân'la** : Hadîs metninin Kur'ân'ın sarîh nassına, te'vil kabul etmeyecek şekilde muhalif olmayacağı, prensip olarak kabul edilmiştir. Bunun için hadîsin tashihinde Kur'ân'la mukayese yardımcı olabilir.⁽⁴⁴⁾ Hattâ müteakib nesillerde bu hususun kesin kayda bağlanması eğilimi görülmüştür. Mevzû olduğu bildirilen merfû bir hadîste şöyle denir: "Hadîs size geldiğinde onu kitâbullah'a arzediniz. Şayet ona uyarsa onu alınız. Ona uymazsa reddediniz."⁽⁴⁵⁾ Bir diğer hadîste mukayeseye Kur'ân'la beraber sünnet de eklenir: "Size benden muhtelif hadîsler gelecektir. (Bunlardan) Allah'ın Kitabına ve sünnetime uygun olarak size gelenler bendendir. Allah Teâlâ'nın Kitabına ve sünnetime muhalif olarak gelense benden değildir."⁽⁴⁶⁾

Ancak, hadîsin de kısmen vahiy mahsûlü olduğunu, müstakillen hüküm koyabileceğini, mukayesede gözönünde bulundurmak gerekir. Ed-Dârimî, zorluktan dolayı bu mukayese işini herkesin yapamayacağını, ancak fakih, alim, allâme, münekkid ve senedleri rivâyet durumlarını bilen kimselerin yapabileceğini söylemektedir.⁽⁴⁷⁾

Hadîs tenkid tarihinde, bilhassa ilk dönemlerde Kur'ân'la mukayese usûlüne sıkça başvurulduğuna şahid olmaktayız. Meselâ; "Hiç bir günahkâr başkasının günah yükünü yüklenmez" (İsrâ', 15) mealindeki âyete muhalif görüldükleri için; "yedi oğluna kadar zina çocuğu cennete giremez."⁽⁴⁸⁾ "zina çocuğu için (anne-baba-çocuk) en şerlisidir."⁽⁴⁹⁾ "ölü, kabilenin (hayattaki yakınlarının) ağlaması sebebiyle azâb edilmektedir."⁽⁵⁰⁾ haberleri tenkid ve reddedilmişlerdir.⁽⁵¹⁾

b) **Sahih Sünnetler** : Nesh, te'vil imkânları nazar-ı itibare alınmak kaydıyla metnin, sıhhati sabit olmuş sünnete, sünnetin rûhuna uygun olup olmadığının araştırılması da tashih ve taz'ifde bir usûl olarak görülür. Yine bir prensip olarak, yukarıdaki kayıtlarla birlikte bir sünnetin diğer sünnete muhalif olamayacağı kabul edilmiştir. Bunun için, muhalif görülen bazı rivâyetlerin bu sebeple tenkid edildiği variddir. Örnek olarak İbn Abbâs'ın şu tenkidini zikredebiliriz. O, yukarıda geçen, "Zina çocuğu için en şerlisidir." haberini; "Şayet o için en şerlisi olsaydı, annesinin recmedilmesi onu doğurmasına kadar

(44) es-Sunne Kable't-Tedvin, M. Accâc el-Hatîb, 1383/1963, s. 244.

(45) el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân, el-Kurtubî, 1/38, ed-Dârimî; "Benden (rivâyet edilen) hadîs bollaşacak! Binaenaleyh bunlardan Kur'ân'a uyanlar bendendir, muhalif olanlar benden değildir." şeklinde merfû bir hadîs naklettikten sonra "Rasûlullah (s.a.v.) doğru söylemiştir. Rivâyetler hususunda buyurdıkları ortaya çıkmıştır." demektir (Reddu'l-İmâmi'd-Dârimî, s. 485-486). Bu konu ve, el-Fîrûzâbâdî'nin ifadesine göre, "uydurmaların en uydurması" olan metindeki hadîs hakkında bkz. Mevzû'âtu-s-Sağâni, 1401/1980, s. 64, dn. 4; Lemehât, s. 13 vd.; Hadîsleri Kur'ân'la karşılaştırma Meselesinin Kaynakları, Doç. Dr. Suat Yıldırım, Prof. M. Tayyib Okıç Armağanı, Ankara, 1970, s. 105 vd.

(46) el-Kifâye, s. 603.

(47) Reddu'l-İmâmi'd-Dârimî, s. 486.

(48) es-Sünnet ve Mekânetuhâ, s. 99.

(49) el-İcâde, ez-Zerkeşi, Beyrut, 1390/1970, s. 118 vd.

(50) a.g.e., s. 102-103.

naklettikten sonra, "Resûlullah (s.a.v.) doğru söylemiştir. Rivâyetler

(51) Diğer birkaç misâl için bkz. el-İcâbe, s. 77, 96, 115; el-Esrâr, s. 457.

tehir edilmezdi." diyerek, bu konuda sabit olan sünnete muhâlefeti sebebiyle reddetmiştir.⁽⁵²⁾ Aynı şekilde, Kur'ân ve sünnete uygun olan şeylerin, Rasûlullah (s.a.v)'den vârid olmamış olanlar da kabûl edilmesini emreden bazı merfû haberler de, Hz. Peygamber'e yalan isnadı yasaklayan sahîh hadîslere aykırı oluşları sebebiyle tenkid ve reddedilmiştir.

c) **Akl-ı selim, fıtrat kanunu ve tecrübeyle:** Rasûlullah'ın özel durumu sebebiyle her halde bazı durumlarda geçerli olamayacak bu usûle de tashîh ve taz'if de baş vurulmuştur. Hatîb Bağdâdî, Kifâye'sinde (s. 602); "Hadîslerden münker ve muhâl olanların atılmasının gerekliliği"ne dair bir bölüm açmıştır. Pek çok alim de, tevîl kabûl etmeyecek şekilde akla muhâlif olan haberlerin kabûl edilmemesi gerektiğine işaret etmişlerdir.⁽⁵³⁾ Hiç şüphe yoktur ki burada aklın ve tecrübenin sınırlarını iyi tesbit etmek lâzımdır. İslâm, makûl olmasıyla beraber vahye dayalı bir dîndir. Vahyin kaynağı ile aklın yaratıcısı bir olduğu için fi'l-asl bu ikisinin arasında bir teâruzun olmaması tabîidir. Ancak aklın sınırlarını⁽⁵⁴⁾ aşan bazı meseleler vardır ve bunlarda aklın, tecrübenin, müsbet ilmin söz haklarının olmaması da tabîidir. Bu durumda, doğru-luğuna inanılan vahy yetkilidir.

Bu madde ile ilgili olarak, müşâhede ve tecrübenin tekzib etmiş olduğu, binaenaleyh mevzû kabul edilen "Bathıcan her derde devâdır."⁽⁵⁵⁾ haberini zikredebiliriz.

d) **Tarihi İctimâi Verilerle:** Haberin muhtevasının tarihî ve ictimâi verilerle mukayesesi de tashîh ve taz'ifde bir usûldür.⁽⁵⁶⁾ Her halde burada da hadîslerin, İslâm kültürünün ve istikbâlinin tekevvünündeki rolü nazar-ı itibare alınmalı, fiilen sonraki asırlara ait bir hâdiseyle mutabakat arzeden bir haber hemen o dönemin mahsûlü sayılmamalıdır.⁽⁵⁷⁾

Bu yolla bazı haberlerin mevzûluğu, bazılarının müşkilliği tesbit edilmiştir. Örnek olarak bir kaçını zikrederim:

Enes'in, Rasûlullah'ı (s.a.v.) hamamın içinde gördüğünü bildiren bir haber, o dönemde Hicâz bölgesinde hamamın mevcûd olmadığı tarihen sabit olmasıyla reddedilmiştir.⁽⁵⁸⁾

(52) el-İcâbe, s. 120. Diğer misâller için bkz. es-Sunne Kable't-Tedvin, s. 245; Lemehât, s. 87.

(53) Meselâ bkz. el-Bâisu'l-Hasîs, s. 83; Hadîs (Maddesi), Dâiretu'l-Maârif, 7/332, dn.

(54) William Corliss, elde mevcut, bilinen teori ve kaidelerle bugün bile açıklanamayan 2000 kadar anormal bulgu toplamıştır. "...Kolleksiyonda kayıtlı olan tüm bulguların ortak bir yanı var : Bilimin katı gerçeklerinin şimdiye dek inandırıldığıımızdan çok daha iğreti olduğunu vurguluyor". (Erarengiz Olaylar, Patrick Huyghe, Bilim ve Teknik, c. 16, sayı : 189, Ağustos, 1983, s. 11).

(55) es-Sünne ve Mekântuhâ, s. 99.

(56) Bkz. es-Sünne Kable't-Tedvin, s. 245.

(57) Goldziher bu son husus, tabiatı icabı, hadîslerle tarihî hatalar bulan müslüman tenkîdcilerin, resmen itimad edilen hadîslerin reddinin doğuracağı tehlikeleri bertaraf etmek için buldukları bir yol olarak zikreder. Bkz. el-Akîde ve's-Şeria, Mısır, s. 315. Krş. Mevzû Hadîsler, s.121.

(58) es-Sünne ve Mekântuhâ, s. 100. Bir diğer misâl : a.g.e., s. 275 .

İbn Hacer, Hz. Âdem'in 60 zirâ' olduğunu bildiren Buhârî hadisinin, arkeolojik kalıntılarla uyuşmamasına bakarak hadisin müşkil olduğunu ve bu işkâli izâle edemediğini belirtir.⁽⁵⁹⁾

İbn Sa'd da Rasûlullah'ın, Mekke'yi fethettiğinde annesinin kabri başında ağladığını bildiren haberi, kabrin Ebvâ'da olduğunu belirterek tenkid eder.⁽⁶⁰⁾

Burada ilâve etmek gerekir ki, bu mukayeseler daha çok nefy makamında caridir. Yani Kur'ân ve sünnete mutabık olan, makûl olan, his ve müşâhede-ye, müsbet ilme uygun olarak nakledilen her haberin tashihi mümkün değildir. Buna mukabil sözkonusu şeylere muhalif olma da "genel" de asla aidiyete münâfi değildir. Behemahal sened araştırması zarûridir.

II — Metnin İfade ve Usfubunun Tedkiki :

a) Mübâlağalı, ölçüsüz ifadeler taşıyıp taşımama: Hz. Peygamber'in, her işinde, sözünde ölçülü olduğu mübâlağalardan uzak bulunduğu izahı gerektirmeyen bir husûstur. Bunun için haberin böylesi ifadeler taşıyıp taşımaması bir kıstas olarak ele alınabilir. Mübâlağalı, ölçüsüz ifadeler taşıyanlar kabûle gâyan görülemez. Bu sebeble; "Kim lâ ilâhe illellah derse, Allah'ın, bu kelimeden; yetmiş bin dili, her bir dilinde onun için istiğfârda bulunan yetmiş bin lûgat bulunan bir kuş yarattığını" bildiren haber reddedilmiştir. Yine aynı sebeble az işe çok sevâb, küçük bir günaha büyük bir azab verileceğini bildiren bazı haberlerin kabul edilmediğini görürüz.

b) Nübüvvet makamına uymayan ifâdeler taşıyıp taşımama: Böyle ifadeler taşıyan haberler de reddedilir. Örnek olarak; "Beyaz horoz benim dostum ve dostum Cibril'in dostudur." haberini zikredebiliriz.⁽⁶¹⁾

c) İfade bozukluğu: Arapların en faşîhi olan Rasûlullah'a (s.a.v.) nisbet edilen bir haberde görülecek ifade bozukluğu yani dilbilgisi hataları, fesâhat ve belâgata aykırı ifadeler onun asla aidiyetinde şüphe uyandırsa da⁽⁶²⁾ bu, her zaman geçerli bir şüphe olamaz. Çünkü tarihen sabittir ki hadîslerin büyük bir kısmı mâna ile rivâyet edilmiş, lafızların muhafazasına itina gösterilmiştir. Bu durumda sözkonusu bozukluğun, râvilerden birinin tasarrufu olması imkân dahilindedir. Ancak lafzan rivâyet edilmiş olduğu iddiasındaki bir haberde görülecek böyle bir ifade bozukluğu, en azından, onun lafzen rivâyet edilmediğine işâret sayılmalıdır. İbn Hacer, kendisinde rekâket bulunan bir haberin Râsûlullah'a aid olduğunu iddia eden kimsenin yalancı olduğunu söyler.⁽⁶³⁾

Buraya kadar bir haberin aslına ait olup olmadığı hususunda, hadîs usûlü kâidelerince yapılabilecek işlemleri sıralamaya çalıştık. Bu işlemler, âhâdın ha-

(59) Fethu'l-Bâri, İbn Hacer, Mısır, 1378/ 1959, 7/176.

(60) et-Tabakâtu'l-Kubra, İbn Sa'd, Beyrût, 1/117. Diğer birkaç misâl : Fethu'l-Bâri, 6/227; el-İcâbe, s. 48; Lemehât, s. 88.

(61) es-Sünne ve Mekânetuhâ, s. 99.

(62) es-Sünne Kable't-Tedvin, s. 242.

(63) el-Bâis, s. 82.

berlerinde yapılmakta, mütevatir haberler tashih ve taz'if ameliyyesinin dışında bırakılmaktadır. Haber-i ahad hakkında yapılan bu işlemlerin sonucu yine de kat'i sayılamaz. Kullanılan usullere ve kullanana nisbetle izafi bir tashih ve taz'if yapılmış olur. Bu hususu, hadis alimleri özellikle belirterek; "fulan hadis bu senede göre sahihtir, za'iftir." denilmesi lüzumunu vurgularlar.

Kaynağa nisbetin filhakika sahih olması halinde bile, ilaveli, noksan veya hatalı rivayet ihtimal dahilindedir. Bu husus bilhassa, bir hadisin sair nasslarla te'aruzu halinde nazar-ı itibare alınmalıdır. Bu durumda hadisin za'fi ve mevzu'luğu yerine, teknik ifadesiyle bir "ishkal" sözkonusudur.

Netice olarak şunu diyebiliriz: Hadisin tashih ve taz'ifi, yetkililerince yapılması şartıyla, günümüzde de mümkündür. Bu iş yapılırken sened ve metin müştereken ele alınmalı, bütün ihtimaller gözönünde bulundurulmalı, aceleci hükümlerden kaçınılmalıdır. Kesin bir sonuca varılamaması halinde ise "tevakuf" veya araştırmanın devamı ihtiyar edilmelidir.